

Європейський союз й Україна: співпраця з метою зміцнення енергетичної безпеки

Підготував: Альфредас Йонушка

Експерти: Сімонас Кліманскіс, Лінас Кояла, Міндаугас Лютвінскас

Вступ

Питання енергетичної політики вперше з'явилося в порядку денному ЄС, після того як країни Центрально-Східної Європи вступили до Європейського союзу (ЄС) 2004 року. У порівнянні зі старими державами-членами нові були значно більш уразливі й ізольовані від решти частини ЄС у галузі енергетики. Високе значення енергетичної безпеки¹ та, зокрема, диверсифікації поставок було чітко продемонстровано під час газових криз 2006 і 2009 років, коли транзит територією України було раптово припинено, унаслідок чого велика частина Центрально-Східної Європи залишилася без достатньої кількості енергоресурсів у зимовий період, що спричинило гуманітарній і економічній збитки.

Ця ситуація водночас із поточною неспокоїною геополітичною ситуацією в регіоні дозволяє стверджувати, що енергоресурси може бути використано як геополітичні інструменти, спрямовані на досягнення стратегічних і політичних цілей. З урахуванням пов'язаних із цим ризиків для Європи дуже важливо знайти спосіб пом'якшити наслідки поточного вразливого становища в першу чергу шляхом диверсифікації маршрутів поставок, збільшення обсягів внутрішнього виробництва енергії, оптимізації структури споживання енергії, щоб забезпечити при цьому конкурентоспроможний рівень цін. Безсумнівно, усі ці фактори суттєво впливають на європейську економіку в цілому, а також здатність ЄС діяти в якості незалежного політичного суб'єкта на світовій арені.

У цій доповіді оцінюється поточний стан енергетики ЄС, особливу увагу приділено Центрально-Східній Європі. У ній також розглядаються основні останні події, пов'язані із загальною енергетичною політикою ЄС, підкреслюється взаємозв'язок між енергетичною безпекою України та Європи в рамках енергетичного співтовариства та пропонується ряд рекомендацій, що стосуються як України, так і ЄС.

1. Статус-кво в стані енергетики ЄС

Основними цілями енергетичної політики ЄС є *безпека поставок, конкурентоспроможність і сталість*. Під безпекою поставок розуміються надійні поставки енергетичних ресурсів, під конкурентоспроможністю — наявність цих ресурсів за конкурентноздатною ціною, а під

¹ Під енергетичною безпекою розуміються надійні поставки енергетичних ресурсів за конкурентоспроможними цінами.

стійкістю — мінімально можливий негативний вплив енергетичного сектору (як виробництва, так і споживання) на навколишнє середовище. Досягнення належного балансу між цими трьома цілями має вирішальне значення для економічної конкурентоспроможності ЄС, його політичної самостійності та діяльності по боротьбі зі зміною клімату.

На сьогодні ЄС значною мірою залежить від імпорту, який складає 53% споживаної енергії. ЄС імпортує майже 90% сирової нафти, 66% природного газу, 42% вугілля й інших видів твердого палива, а також 40% урану й інших видів ядерного палива.² Найвищий ступінь залежності від імпорту спостерігається у двох стратегічно важливих секторах — нафтовому та газовому. У той час як рівень імпорту нафти, як прогнозується, у найближчі роки буде залишатися в цілому на незмінному рівні, очікується, що обсяги імпорту газу збільшаться ще більше.

Російська Федерація, як і раніше, є основним постачальником сирової нафти та природного газу на європейські ринки, близько 35% імпорту нафти в ЄС надходить з Росії.³ Як відомо, нафта є джерелом енергії, яке досить легко транспортувати, тобто нею торгують на міжнародних ринках. Це знижує до порівняно низького рівня ризик для енергетичної безпеки ЄС щодо нафти, особливо з урахуванням поточної надлишкової пропозиції на світових нафтових ринках. Росія забезпечує більше 39% імпорту природного газу до Європи⁴, за нею йдуть Норвегія й Алжир, 29,5 і 12,8% відповідно.⁵ Майже половина держав-членів ЄС імпортують більше 50% природного газу з Росії, деякі з них до цього часу повністю залежать від російського газу.⁶ Без сумніву, така надмірна залежність від одного постачальника призводить до уразливості Європи в цілому до зовнішніх шоків пропозиції. Імовірність виникнення політично мотивованих шоків різко зросла з моменту початку кризи в Україні, унаслідок якої знову з'явилася загроза нестачі газу в Центрально-Східній Європі — близько 15% газу, що імпортується ЄС,⁷ і близько половини всіх поставок російського газу, як і раніше, надходить на ринки ЄС через Україну⁸.

З погляду конкурентоспроможності висока залежність від одного постачальника робить негативний вплив на економіку ЄС, знижуючи конкурентоспроможність його промисловості й інших суміжних підприємницьких секторів на глобальному рівні. Це особливо очевидно, як порівняти такі країни, як США, де ціни на природний газ і нафту перебувають на низькому

² Повідомлення Комісії Європейському парламенту та Раді «European Energy Security Strategy» (COM(2014) 0330), Брюссель, 28.05.2014, с. 2.

³ Євростат, «Main origin of primary energy imports, EU-28, 2003–13 (% of extra EU-28 imports)», <[http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Main_origin_of_primary_energy_imports_EU-28_2003%E2%80%9313_\(%25_of_extra_EU-28_imports\)_YB15.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Main_origin_of_primary_energy_imports_EU-28_2003%E2%80%9313_(%25_of_extra_EU-28_imports)_YB15.png)>.

⁴ Gas in Focus, «Ukrainian crisis: can Europe do without Russian gas?», <http://www.gasinfocus.com/en/focus/can-europe-do-without-russian-gas/#_ftn1>.

⁵ Євростат.

⁶ Робочий документ для співробітників Комісії «In-depth study of European Energy Security», Брюссель, 02.07.2014.

⁷ Міжнародне енергетичне агентство, *пояснювальна записка*, «Energy Policies of IEA Countries: European Union», огляд за 2014 р., с. 7.

⁸ Gas in Focus.

рівні внаслідок поточного сланцевого буму в країні. Наприклад, 2013 року ціна імпортного газу в ЄС становила 360—400 дол. США за 1000 м³,⁹ як порівняти зі всього лише 160 дол. США за 1000 м³ у Сполучених Штатах. До того ж, незважаючи на загальне зниження оптових цін на електроенергію в ЄС з 2008 року (на 35—45%), ціни на електроенергію для промисловості, як і раніше, приблизно на 40% перевищують середній рівень цін у США. Ця різниця в рівні цін, імовірно, збережеться, незважаючи на недавнє зближення міжнародних цін на газ, при цьому спотові ціни на газ в ЄС упали до історичного сезонного мінімуму в розмірі 280 дол. США за 1000 м³ унаслідок значного зниження ціни на нафту в усьому світі¹⁰. Вимушена необхідність платити більш високу ціну як за природний газ, так і за електроенергію в порівнянні зі своїми конкурентами призводить до обмеження потенційних можливостей зростання економіки ЄС, яка все ще є досить енергоємною.

Розуміючи цю динаміку, ЄС у цілому й окремі держави-члени вжили необхідних заходів щодо скорочення енергетичної залежності. Майже всі держави-члени вже впровадили Третій енергетичний пакет ЄС, метою якого є поділ виробництва та здійснення поставок у газовому й електроенергетичному секторах з метою створення можливостей інтеграції цих енергетичних мереж у єдиний внутрішній ринок. Крім того, уже побудовані або перебувають у стадії будівництва деякі з раніше відсутніх ланок транскордонної інфраструктури. Деякі країни, у тому числі Україна, уже користуються перевагами нової газотранспортної інфраструктури та реверсних поставок, збільшення можливостей імпорту зрідженого природного газу (СПГ) й обсягів газосховищ. У секторі електроенергетики на всій території ЄС було створено інтегрований ринок по операціях на «добу вперед» на базі стандартизації цін у регіонах: ринки Північної Європи та Балтики, Центральної Європи, Північно-Західної та Південно-Західної Європи.¹¹ Тим не менш, як і раніше, існує необхідність у подальшому розширенні транскордонних взаємозв'язків і більшої диверсифікації поставок енергоресурсів відносно маршрутів і джерел.

Іншим важливим аспектом цього насущного питання є фрагментованість зовнішньої складової енергетичної політики ЄС. Існує необхідність у її зміцненні задля досягнення більшої солідарності в координації позицій і забезпечення більш послідовної позиції з основними зовнішніми партнерами з питань енергетики — створення груп із закупівель газу на регіональному рівні або на рівні ЄС. Це обмежило б можливості монопольних компаній з третіх країн диктувати окремим державам політично мотивовані ціни на ресурси. У роботу з удосконалення зовнішньої складової енергетичної політики ЄС також повинно бути включено погоджену ініціативу з будівництва газопроводу з південно-східними сусідами в цілях поставок газу з Каспійського регіону до Європи для створення можливостей подальшої диверсифікації маршрутів поставок.

⁹ 1000 м³ природного газу еквівалентні 40 млн БТО.

¹⁰ Міжнародне енергетичне агентство, с. 6

¹¹ Там же, с. 4.

Зіткнувшись із проблемою зміни клімату, ЄС взяв на себе зобов'язання щодо скорочення викидів парникових газів на 20% до 2020 року (у порівнянні з рівнем 1990 року) за одночасного збільшення частки відновлюваних джерел енергії в споживанні первинної енергії.¹² 2014 року 15,3% енергії в ЄС було вироблено з відновлюваних джерел.¹³ На перспективу ставляться більш честолюбні цілі, планується скорочення викидів парникових газів на 40%, виробництво 27% енергії з відновлюваних джерел і підвищення енергоефективності на 30% до 2030 року.¹⁴ Безсумнівно додатковий імпульс досягненню цих цілей додасть недавня Паризька угода зі зміни клімату (грудень, 2015 р.), у якій передбачено обов'язкову відповідальність щодо стримування глобального потепління в межах значно нижче 2 °C і створено механізми аналізу цільових показників раз у кожні п'ять років. Важливо, що ЄС і його окремі держави-члени відрізняються тим, що є основними суб'єктами, що надають фінансування країнам, що розвиваються, з метою створення сприятливих умов для скорочення викидів CO₂.¹⁵

Було досягнуто значний прогрес у зниженні забруднення атмосфери, і більшість держав-членів досягли успіхів у цьому напрямку. Тим не менше для того щоб досягти намічених цільових показників, буде необхідна більш тісна координація та єдині зусилля. Займаючись досягненням поставлених цілей, ЄС також необхідно повною мірою виходити з міркувань конкурентоспроможності цін на ресурси та можливого негативного впливу, який збільшення частки поновлюваних джерел у виробництві енергії може спричинити на галузі внутрішньої промисловості.

2. Майбутні плани європейської енергетичної політики

В основі початкової фази європейської інтеграції в 1950-х роках лежали енергоресурси — створення Європейського об'єднання вугілля й сталі. Тим не менш донині, за словами Єжи Бузека, «Енергоресурси є відсутньою ланкою не тільки внутрішнього ринку ЄС, а й процесу європейської інтеграції в цілому»¹⁶.

До самого останнього часу в ЄС був відсутній «спільний підхід»: різні елементи політики відображали різні цілі, які обумовлювалися різними повноваженнями та розроблялися в більшій чи меншій відособленості один від одного. Наприклад, пропозиції про створення єдиного ринку не були інтегровані в іншу важливу мету, яка полягає в переході на систему низьковуглецевої енергетики, що є прикладом так званого замкнутого мислення Європейської

12 Повідомлення Комісії Європейському Парламенту та Раді, Європейському економічному та соціальному комітету й Комітету регіонів «20-20 by 2020: Europe's climate change opportunity» (COM(2008) 30, Брюссель, 23.07.2014.

13 Повідомлення Комісії Європейському Парламенту та Раді, Європейському економічному та соціальному комітету й Комітету регіонів «Renewable energy progress report» (COM(2015) 293), Брюссель, 15.06.2015, с. 3.

14 Повідомлення Комісії Європейському Парламенту та Раді «Energy Efficiency and its contribution to energy security and the 2030 Framework for climate and energy policy» (COM(2014) 520), Брюссель, 23.07.2014.

15 Європейська комісія, Паризька угода, <http://ec.europa.eu/clima/policies/international/negotiations/future/index_en.htm>.

16 Анка Гурзу, «Europe's energy (dis)union», Politico <<http://www.politico.eu/article/europe-energy-union-community-infrastructure-pipelines-interconnectors-plan-juncker>>.

комісії, у якій кожен директорат має скоріше власний порядок денний, а не займається однією спільною справою.¹⁷ Для вирішення цієї проблеми Комісія представила Рамкову стратегію сталого Енергетичного союзу з довгостроковою політикою щодо запобігання змін клімату (лютий, 2015 р.), а також додаткову доповідь про стан Енергетичного союзу (листопад, 2015 р.) слідом за Стратегією енергетичної безпеки (травень, 2014 р.). Незважаючи на те що ці документи не були чимось абсолютно новим, оскільки в них було використано безліч пропозицій із попередніх повідомлень, вони були спрямовані на створення більш послідовної та цілісної стратегії, спрямованої на інтеграцію енергетики на рівні ЄС.¹⁸

В основі Енергетичного союзу лежить п'ять складових, які доповнюють одна одну та тісно взаємопов'язані, а також спрямовані на зміцнення енергетичної безпеки, стабільності та конкурентоспроможності¹⁹:

- **Енергетична безпека, солідарність і довіра.** Диверсифікація пропозиції розглядається як ключовий аспект, оскільки різноманітність джерел енергії є запорукою безпеки та стійкості. Для реалізації цієї мети Комісія зосередила свою увагу на розвитку фізичної інфраструктури. Наприклад, Південний газовий коридор розглядається в якості одного зі способів розширення доступу Європи до ресурсів країн Центральної Азії, у той час як Північна Європа розглядається як регіон, у якому має бути створено центри розподілу скрапленого газу. Крім того, торгівля СПГ розглядається як спосіб зближення світових цін на природний газ. До того ж Комісія приділяє особливу увагу співпраці між сусідніми країнами та додає, що буде «проводити оцінку варіантів створення добровільних механізмів сукупного попиту для колективної закупівлі газу під час кризи». І нарешті, ЄС прагне забезпечити повну відповідність із законодавством ЄС угод, що стосуються покупки енергетичних ресурсів у третіх країн.
- **Повністю інтегрований європейський енергетичний ринок.** Інфраструктура й тут є основним компонентом, оскільки європейських електро- та газотранспортних систем, особливо транскордонних об'єднаних енергосистем, як і раніше, не достатньо для належного функціонування внутрішнього ринку енергоресурсів. «Для електроенергії було встановлено конкретні мінімальні цільові показники взаємопов'язаності в розмірі 10% установлені потужності виробництва електроенергії держав-членів, які має бути досягнуто до 2020 року». У той же час основною метою, як і раніше, є повна імплементація Третього енергетичного пакета.

¹⁷ Девід Б'юкен, Малкольм Кей, «Europe's 'Energy Union' plan: a reasonable start to a long journey». *Oxford Energy Comment*, березень 2015 р., с. 2 <<http://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2015/03/Europes-Energy-Union-plan-a-reasonable-start-to-a-long-journey.pdf>>.

¹⁸ Франческа Баццелла, «EU Energy Union: Is There Anything New Under the Sun? European Futures», Единбурзький університет <<http://www.europeanfutures.ed.ac.uk/article-2471>>.

¹⁹ Європейська комісія, «A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy» <http://ec.europa.eu/priorities/energy-union/docs/energyunion_en.pdf>.

- **Внесок ефективного використання енергії в скорочення попиту.** Комісія зазначає, що величезного виграшу в ефективності можна досягти в будівельній промисловості; ставиться мета спростити доступ до існуючої системи фінансування та пропонуються різні шаблонні рішення для поліпшення ситуації. Вона також відзначає необхідність посилення норм викиду CO₂ для легкових автомобілів і мікроавтобусів у період після 2020 року з метою заохочення використання «програм дорожніх зборів на основі принципів "платить винуватець забруднення" і "платить споживач" й активізації роботи зі створення єдиної європейської транспортної зони».
- **Низьковуглецева економіка.** Як вже зазначалося, ЄС взяв на себе зобов'язання щодо скорочення на своїй території викидів парникових газів не менше ніж на 40% від рівня 1990 року, а також із встановлення частки поновлюваних джерел енергії, споживаної в ЄС, на рівні не менше 27% у 2030 році.
- **Дослідницька діяльність, інноваційні розробки та конкурентоспроможність.** До нового дослідницько-інноваційного підходу до енергетики в ЄС ставляться як до способу забезпечення розвитку технологій використання відновлюваних джерел енергії та створення сприятливих умов для участі споживачів за допомогою розумних енергосистем, розумних побутових електроприладів тощо.

У доповіді про стан Енергетичного союзу дається оцінка здобутків перших дев'яти місяців. Було відзначено прогрес у здійсненні всіх п'яти складових, при цьому в країнах Балтії відбулися істотні зміни: було, нарешті, завершено їх інтеграцію в ринок електроенергії Північних країн по закінченні будівництва об'єднаної енергосистеми між Швецією та Польщею в грудні 2015 року. Однак також чітко вказувалося те, що «в окремих регіонах, як і раніше, необхідна більша кількість об'єднаних енергосистем»²⁰, оскільки створення Енергетичного союзу є відносно тривалим і складним процесом.

3. У центрі уваги Центрально-Східна Європа

Центрально-Східна Європа відрізняється тим, що є регіоном високого ступеня складності: для неї характерна відсутність достатніх інфраструктурних взаємозв'язків між національними кордонами, особливо в секторі природного газу та в меншій мірі в секторі електроенергетики. Це стає особливо очевидним, якщо поглянути на три прибалтійські країни. Незважаючи на недавнє удосконалення фізичного взаємозв'язку, Естонія, Латвія та Литва, як і раніше, інтегровані в старе радянське електричне кільце БРЕЛЛІ, а це означає, що в секторі електроенергії вони все ще більш тісно пов'язані з третіми країнами, ніж з іншими державами-членами ЄС. Унаслідок надмірної залежності від імпорту російської електроенергії прибалтійська трійка відрізняється від інших держав Центрально-Східної Європи, при цьому в

²⁰

Європейська комісія, доповідь про стан Енергетичного союзу 2015 р. <http://ec.europa.eu/priorities/energy-union-and-climate/state-energy-union_en>.

інших країнах регіону рівень імпорту електроенергії набагато нижче, а існуючі транскордонні взаємопов'язані енергосистеми більш розвинені.

Донедавна більшість країн у регіоні значною мірою залежали від імпорту газу з Росії, що надавало їй важіль впливу в переговорах про ціну та стимулювало її використовувати ці асиметричні взаємини задля реалізації своїх зовнішньополітичних цілей. Наслідки цієї ситуації були пом'якшені деякими останніми змінами у фізичній інфраструктурі, хоча тільки до певної міри, яка в більшості випадків є недостатньою.

3.1 Останні та заплановані зміни в регіоні — «технічна» частина

Для ліквідації «енергетичного острова», який являють собою країни Балтії, було розроблено план об'єднання енергетичного ринку Балтійських країн (ВЕМІР) з метою повної інтеграції прибалтійських республік у європейський енергетичний ринок.²¹ Уже завершено створення деяких з найважливіших відсутніх частин фізичної інфраструктури, які сприяють цій меті. Основними прикладами цього є Estlink 2, розширення об'єднаних енергосистем між Естонією та Фінляндією, а також об'єднані енергосистеми, що зв'язують Литву, Швецію та Польщу. Стосовно газу, у якості деяких із найбільш істотних досягнень, що забезпечують більшу диверсифікацію маршрутів постачань і загальну енергетичну безпеку регіону, слід зазначити нещодавнє введення в експлуатацію терміналів СПГ у Литві та Польщі, а також удосконалення об'єднаної енергосистеми між Польщею та Німеччиною в Мальнові (надає можливість надходження реверсних газових потоків).

Створення проекту, що представляє загальний інтерес, на рівні ЄС, без сумніву, послужило стимулом для прискорення розвитку необхідної інфраструктури. З урахуванням наявності 248 проєктів у списку (3/4 з яких має бути завершено до 2020 року) та 5,35 млрд євро, виділених на ці цілі через механізм об'єднання Європи (Connecting Europe Facility), створення проекту, що представляє загальний інтерес, стало важливим кроком для суттєвого розширення енергетичної взаємопов'язаності в Центральній-Східній Європі.²² Якби поточні та заплановані проєкти з розвитку інфраструктури було успішно реалізовано, це б докорінно змінило ситуацію в регіоні як у газовому секторі, так і в секторі електроенергетики.

Розглядаючи окремі заплановані або поточні проєкти в секторі електроенергетики, необхідно відзначити, що третя об'єднана енергосистема між Латвією та Естонією повинна збільшити пропускну здатність до рівня, необхідного для достатнього функціонування ринку електроенергії в Північно-Балтійському регіоні, усунувши переважання, які до теперішнього часу негативно позначалися на його роботі. Крім того, незважаючи на щойно збудовану об'єднану енергосистему, що зв'яже країни Балтії з іншими європейськими державами, для забезпечення повноцінної інтеграції Балтії в спільний ринок електроенергії ЄС

²¹ Європейська комісія, план об'єднання енергетичного ринку Балтійських країн, <<http://ec.europa.eu/energy/en/topics/infrastructure/baltic-energy-market-interconnection-plan>>.

²² Європейська комісія, проєкти, що представляють спільний інтерес, <<https://ec.europa.eu/energy/en/topics/infrastructure/projects-common-interest>>.

буде необхідна її десинхронізація з системою БРЕЛЛ, услід за чим — синхронізація з континентальною європейською системою²³.

Угорщина, будучи важливим регіональним суб'єктом у транзиті електроенергії, повинна мати можливість використовувати механізми проекту, що представляє загальний інтерес, для подальшого суттєвого розширення об'єднаних енергосистем із сусідніми Словаччиною (передбачено два проекти з початком реалізації в 2018 і 2021 роках відповідно) і Словенією (повинен бути завершений 2016 року). Це було б позитивним кроком на шляху до тіснішої інтеграції в секторі електроенергетики в цьому регіоні та спричинило б собою підвищення ефективності функціонування вже взаємопов'язаних ринків електроенергії Угорщини — Чехії — Словаччії²⁴. Приєднання до них запланованої взаємозалежної енергосистеми Словаччини та Польщі сприятиме подальшому розширенню регіонального ринку електроенергії, який, у свою чергу, був би важливим структурним компонентом внутрішнього ринку енергоресурсів ЄС.

Багатонадійними також виглядають поточні та плановані зміни в газовому секторі, при тому що реалізовані проекти вже значно змінили динаміку в ньому. Завдяки терміналу СПГ, який було запущено в експлуатацію в Литві наприкінці 2014 року, країна позбулася 100% залежності від російського імпорту й стала практично незалежною від газу, що поставляється «Газпромом», за наявності подальшої можливості експлуатації терміналу в Литві в якості регіонального для поставок газу в дві інші прибалтійські республіки або навіть до регіону в цілому.

Незважаючи на те що Естонія вже розпочала диверсифікацію імпорту газу, купуючи литовський СПГ, унаслідок недостатньої потужності газотранспортних мереж між Латвією та Литвою скорочується потенціал повною мірою скористатися можливостями, наданими терміналом. Латвія пручається співпраці головним чином через те, що «Газпром», як і раніше, зберігає монополію в національному газовому секторі, контролює газотранспортні мережі всередині країни та не дає можливості Латвії диверсифікувати імпорт і відмовитися від поставок російського газу²⁵. Польща також тільки-но запустила в експлуатацію термінал СПГ у Свіноуйсьце, узявши на себе зобов'язання докорінно скоротити важливість імпорту російського газу та плануючи розширення системи трубопроводів для транспортування газу з терміналу в сусідні країни, такі як Чехія, Словаччина, Україна та Литва. Це ще більш підвищило б диверсифікацію поставок газу в Центрально-Східну Європу та зменшило б залежність регіону від Росії.

23 Повідомлення Комісії Європейському парламенту та Раді «European Energy Security Strategy» (COM(2014) 0330), Брюссель, 28.05.2014, с. 24.

24 Повідомлення Комісії Європейському Парламенту та Раді, Європейському економічному та соціальному комітету й Комітету регіонів «Progress Towards Completing the Internal Energy Market». Супровідні документи — країні доповіді. SWD (2014) 311 остаточна редакція, Брюссель, 13.10.2014, с. 112—113.

25 Там же, с. 134—135.

Успішний досвід Литви та Польщі щодо будівництва терміналів СПГ з урахуванням підвищення геополітичної напруженості в регіоні також підштовхнули Естонію до швидкої реалізації своїх планів щодо будівництва терміналу «Балтійський СПГ» (роботи повинні початися у 2016 році, передбачається запуск в експлуатацію у 2019 році). Подальшому зміцненню параметрів енергетичної безпеки регіону також сприятимуть плани з будівництва взаємопов'язаної газової системи між Естонією та Фінляндією — «Балтійський з'єднувальний газопровід». Більше того, ефективно використовуючи механізм проекту, що представляє спільний інтерес, Угорщина повинна бути в змозі зменшити свою залежність від імпорту російського газу через Україну: плани та проекти, що знаходяться в стадії реалізації, включають у себе можливість подачі реверсних потоків з Румунії, прокладку додаткових газопроводів до газорозподільного центру в Австрії та будівництво взаємозалежної газової системи між Словаччиною й Угорщиною²⁶.

У разі Польщі як вищезгаданий термінал СПГ, так і розширення взаємозалежної газової системи з Німеччиною значно знизили залежність країни від російського газу. Однак для досягнення більш комфортного рівня енергетичної безпеки Польщі слід продовжувати будівництво взаємопов'язаних газових систем із сусідніми державами, особливо з Литвою (передбачається, що GILP буде пов'язувати прибалтійські держави з Центрально-Східним регіоном у цілому з 2019 року), а також зі Словаччиною та Чеською Республікою.

Розширення зв'язків з останніми двома країнами не тільки підвищило б взаємопов'язаність Польщі, але також було б і способом зниження майже повної залежності від російського газу як Чеської Республіки, так і Словаччини (можливість реверсних газових потоків). Взаємопов'язана газова система між Румунією та Болгарією також має важливе регіональне значення: вона повинна забезпечити мінімальні потоки газу в разі надзвичайної нестачі пропозиції (очікується початок експлуатації в 2016 році), що істотно підвищує енергетичну безпеку обох країн²⁷.

3.2 Доповнення до фізичної інфраструктури — «програмна» частина

Водночас із будівництвом відсутньої інфраструктури та розширенням існуючих можливостей велике значення для ефективного функціонування внутрішнього ринку енергоресурсів і створення Енергетичного союзу має уніфіковане застосування загального законодавства, особливо Третього енергетичного пакета, в газовому та електроенергетичному секторах. Іншими словами, існує потреба в стабільному, транспарентному та справедливому правовому механізмі, чинному на всій території ЄС, з метою створення умов для ефективного функціонування «технічної» частини.

²⁶ Там же, с. 112—113.

²⁷ Там же, с. 27.

Європейська комісія нещодавно закликала всі держави-члени ЄС неухильно застосовувати Третій енергетичний пакет²⁸ з особливим акцентом на положеннях про поділ різних компонентів системи (функціональних і майнових відносин), а також про доступ третіх сторін. Навіть незважаючи на значний прогрес в цьому напрямку, як і раніше, існують відмінності в ході імплементації цих норм, при тому що переважна більшість операторів системи пройшла сертифікацію на відповідність одній з моделей функціонального поділу з Третього енергетичного пакета. В аналізованому регіоні можна вважати, що Литва, Естонія, Угорщина, Чеська Республіка та Словаччина вже успішно перенесли необхідні юридичні положення в національне законодавство. Аналіз ситуації в Польщі з метою встановлення поточного рівня відповідності вимогам ще не закінчено, при тому що як у Румунії, так і в Болгарії цей процес, як і раніше, відбувається занадто повільно, що негативно позначається на роботі на рівні ЄС.

Особливої уваги заслуговує випадок Латвії. Балтійські країни впровадили законодавство ЄС тільки в національному електроенергетичному секторі. Незважаючи на це, вони, як і раніше, недостатньо представлені на регіональному спотовому ринку електроенергії «Північний пул». Що стосується газового сектору, влада Латвії відклала приведення у виконання положень Третього енергетичного пакета до 2017 року. Це допомогло «Газпрому» зберегти монополію на ринку газу, особливо щодо газотранспортних і газорозподільних систем, і серйозно обмежило доступ третіх сторін (особливо до стратегічно важливого Інчукалнського підземного сховища газу)²⁹.

4. Взаємозв'язок між енергетичною безпекою ЄС й України

Як згадувалося вище, Україна, як і раніше, є основним маршрутом для транзиту російського газу на європейські ринки. Незважаючи на поточні розмови про зменшення значущості України на європейській енергетичній карті та зусилля Росії з розробки маршрутів поставок в обхід цієї держави, вона, як і раніше, є найбільшим партнером з транзиту, особливо для країн Центрально-Східної Європи, таких як Чехія, Словаччина й Угорщина. Це означає, що ЄС безпосередньо зацікавлений у тому, щоб транзит через територію країни був максимально надійним.

Основним способом забезпечення цього є застосування стандартів Енергетичного співтовариства, членом якого Україна є з 2010 року. Цей механізм необхідно розглядати в якості ключового фактора для досягнення здійснення реформ в енергетичному секторі країни, а також як основу енергетичної безпеки Центрально-Східної Європи та ЄС у цілому. У рамках Енергетичного співтовариства Україна бере на себе офіційні зобов'язання щодо впровадження *напрацьованої нормативно-правової бази ЄС* в енергетичному секторі в національне законодавство. З часу зміни уряду (після Майдану) було досягнуто суттєвого прогресу в цьому

28 Повідомлення Комісії Європейському Парламенту та Раді, Європейському економічному та соціальному комітету й Комітету регіонів «Progress towards completing the Internal Energy Market» COM (2014) 634, Брюссель, 2014.10.13.

29 Повідомлення Комісії Європейському Парламенту та Раді, Європейському економічному та соціальному комітету й Комітету регіонів «Progress Towards Completing the Internal Energy Market». Супровідні документи — країні доповіді. SWD (2014) 311 остаточна редакція, Брюссель, 13.10.2014, с. 134—135.

напрямку (попередній уряд неохоче виконував свої зобов'язання), що свідчить про відновлення готовності України стати повноправною частиною Енергетичного союзу.

З прийняттям нового закону про ринок газу та передачею в розробку законів про електроенергію та регулюючий орган Україна більшою мірою стала відповідати вимогам ЄС, особливо вимогам директиви про Третій енергетичний пакет 2009/72/ЄС і регламенту (ЄК) 714/2009 в електроенергетичному секторі, а також директиви 2009/73/ЄС і регламенту (ЄК) 715/2009 у газовому секторі. Новий закон про газ був затверджений парламентом країни та підписаний Президентом у квітні 2015 року та є правовою основою для функціонального поділу операторів системи, дерегулювання цін, доступу третіх сторін й інших вимог відповідно до норм ЄС.³⁰ Навіть незважаючи на те що для забезпечення повного виконання цього нового закону, як і раніше, необхідні підзаконні акти та внутрішні нормативні документи, він заклав основу майбутньої реформи України в нафтогазовому секторі, яка вже проявила себе в скасуванні надзвичайно дорогих субсидій на газ і в розробці офіційних планів з реалізації проекту терміналу СПГ в Одесі з метою підвищення рівня диверсифікації імпорту газу, а також у планах з будівництва додаткового газопроводу до Польщі, який забезпечить більш надійний зв'язок країни з європейськими ринками.

Ці останні події необхідно розглядати як значний крок у зміцненні європейської енергетичної безпеки за рахунок збільшення прозорості та передбачуваності транзиту газу через територію країни. У той же час упровадження норм ЄС дозволяє країні зменшити важелі впливу Росії та її можливості використовувати енергетичні ресурси як інструмент зовнішньої політики. Крім того вплив Росії останнім часом зменшився за рахунок скорочення загального обсягу імпорту газу Україною внаслідок надходження реверсних газових потоків з держав-членів ЄС, таких як Словаччина й Угорщина, за можливості подальшого збільшення обсягу імпортованого газу шляхом забезпечення додаткових реверсних потоків з Румунії та збільшення поточних обсягів, що надходять з Польщі³¹. Досвід зими 2014 року показує, що завдяки збільшенню ступеня використання реверсних потоків у поєднанні з більш ефективним використанням існуючих потужностей для зберігання газу та забезпеченням стійкого рівня видобутку газу на національному рівні можна знизити потребу в імпорті з Росії до мінімуму (торік з Росії було імпортовано всього лише близько 6,2 млрд м³ у порівнянні з 44,8 млрд м³ у 2011 році³²).

Незважаючи на численні проблеми, які досі переслідують сектор енергетики в Україні — відсутність підзвітності, корупція та недостатній рівень прозорості, — і це тільки невелика їх частина, Україна йде шляхом реформ на образ ЄС. З урахуванням того що доцільність «Північного потоку II» ставиться під сумнів, а проект «Південний потік» зупинено на невизначений термін, в осяжному майбутньому Україна однозначно залишатиметься основним транзитним маршрутом поставок російського газу на європейські ринки. Це означає, що ЄС

30 Секретаріат Енергетичного співтовариства, *Annual Implementation Report*, 2015 р., с. 210—212.

31 Там же, с. 209.

32 Financial Times, “Gazprom Lost Friends and Ceded Influence Over European Gas”, <<http://www.ft.com/cms/s/0/ed84bbda-bf82-11e5-846f-79b0e3d20eaf.html#axzz3xoa3rCuT>>.

необхідно ще більш активно домагатися здійснення подальших реформ у цій країні, використовуючи метод батога та пряника, основною метою при цьому є підвищення власної енергетичної безпеки.

Висновки та рекомендації

Таким чином, у ЄС існує значна залежність від одного зовнішнього постачальника, яка особливо очевидно проявляється в газовому секторі. Ця проблема особливо актуальна для держав-членів у Центрально-Східній Європі, у яких, незважаючи на недавні події, зберігається високий рівень уразливості. Залежність від одного домінуючого джерела поставок призводить до того, що Європа в цілому отримує енергетичні ресурси по неконкурентоспроможним на світовому рівні цінах, що, в свою чергу, обмежує її економічні показники та в той же час підвищує ризик згубних політично мотивованих перебоїв у поставках.

Останні зміни в інфраструктурі є прикладом позитивних кроків у напрямку створення повноцінної функціонуючого внутрішнього ринку енергоресурсів ЄС, при цьому проекти, які в цей час знаходяться на стадії здійснення або на етапі планування, імовірно, будуть значною мірою сприяти цій тенденції за умови їх успішного здійснення. Проте розвиток фізичної інфраструктури не тягне за собою автоматичне підвищення енергетичної безпеки та повноцінне функціонування внутрішнього ринку енергоресурсів; таким чином, вирішальне значення має забезпечення належного дотримання загального законодавства на рівні ЄС як у газовому, так і в електроенергетичному секторі.

Як основний транзитний маршрут Україна однозначно повинна залишатися важливим партнером у забезпеченні енергетичної безпеки ЄС. Таким чином, ЄС очевидно зацікавлений у тому, щоб країна могла гарантувати безпечний і стабільний транзит газу через свою територію. Незважаючи на численні невирішені проблеми в національній енергетиці, нинішня влада України продемонстрували готовність виконати свої зобов'язання в рамках Енергетичного співтовариства по повному перенесенню *напрацьованої нормативно-правової бази ЄС* у національне законодавство. Успішне співробітництво з Україною не тільки б значно підвищило рівень енергетичної безпеки ЄС шляхом підвищення ступеня передбачуваності та прозорості транзиту газу, але також послужило б подальшому скороченню важелів впливу Росії на Центрально-Східну Європу, у тому числі на Україну.

Рекомендації для ЄС:

- забезпечити достатнє фінансування та своєчасне здійснення проектів, що становлять спільний інтерес, з метою подальшого розширення транскордонних об'єднаних енергосистем і збільшення їх потужностей до рівня достатнього для повноцінного функціонування внутрішнього ринку енергоресурсів;
- ефективно використовувати механізми проектів, що представляють інтерес для Енергетичного співтовариства, і надавати підтримку проектам, пов'язаним з

енергетичною інфраструктурою, в рамках Європейської політики добросусідства в якості доповнення до розвитку інфраструктури за проектами, що становлять спільний інтерес;

- забезпечити повну відповідність законодавству на рівні ЄС, зокрема положенням Третього енергетичного пакета, усуваючи при цьому будь-які невідповідності на національному рівні, що залишилися;
- формувати групи щодо закупівель газу на регіональному рівні або на рівні ЄС з метою зміцнення позицій покупців на переговорах і підвищення рівня прозорості в торгівлі газом, що при цьому буде забезпечувати більшу солідарність ЄС щодо третіх сторін;
- критично оцінювати проект «Північний потік II» на предмет відповідності законодавству ЄС і не підтримувати проект унаслідок його суперечності цілям Енергетичного союзу, а натомість віддавати пріоритет співпраці з Україною та реалізації проекту «Південний газовий коридор»;
- продовжувати активну взаємодію з Україною в рамках Енергетичного співтовариства, використовуючи фінансові стимули, використовувані в основному для модернізації енергетики країни з особливим акцентом на забезпеченні безпеки поставок і ліквідації надзвичайних ситуацій на регіональному рівні;
- зміцнювати існуючий потенціал секретаріату Енергетичного співтовариства з метою забезпечення необхідних спеціальних знань і досвіду влади України в технічній, правовій та інших сферах за повномасштабного впровадження норм ЄС;
- продовжувати збільшення обсягів реверсних газових потоків в Україну, здійснивши пуск додаткових потоків з Румунії, для того щоб допомогти Україні максимально диверсифікувати свої маршрути поставок і забезпечити надходження достатніх обсягів газу в надзвичайних ситуаціях.

Рекомендації для України:

- брати активну участь у системі Енергетичного співтовариства за одночасної деолігархізації та демонополізації енергетичного сектору та забезпечення повномасштабного застосування правил прозорості та раціонального управління (стандартів ОЕСР) компаніями, зайнятими в цьому секторі;
- здійснювати заходи з підвищення енергоефективності, переймаючи успішний досвід інших держав Центрально-Східної Європи, і залучати громадянське суспільство країни для сприяння цій роботі, наприклад під час здійснення програм модернізації житла;

- підвищувати ефективність і рівень видобутку газу всередині країни, належним чином використовувати величезний потенціал біопалива та забезпечувати прозорість прогресу у сфері розширення виробництва енергії з відновлюваних джерел;
 - у терміновому порядку домогтися впровадження необхідного законодавства, що забезпечує належний рівень автономії регулятора в енергетичному секторі, для відповідності вимогам одного з найважливіших елементів напрацьованої нормативно-правової бази ЄС у галузі енергетики;
 - підвищити конкурентоспроможність на ринку та забезпечити дотримання правил, що регулюють монополію, розширення прав і можливостей споживачів і захист їх прав як учасників ринку;
 - розробити довгострокову стратегію та нову бізнес-модель (наприклад, регіональний газорозподільний центр у Західній Україні) для національного сектору газопостачання, розглядаючи його як невід'ємну частину Енергетичного союзу.
-